شەکسپیر لە نمایشەکانی (ئینگمار بێرگمان)دا

د. فازڵ جاف

(٢- ٢)

توێژەران و ڕەخنەگرانی شانۆ بەگشتی، هاوڕان لەسەر ئەوەی کە هاملێت مەزنترین شاکاری شەکسپیرە و باشترین شانۆنامەیە لە سەرتاسەری مێژووی شانۆدا، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هاملێت پاش قۆناغی شانۆی ئێلیزابێسی بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ نمایش نەکرا. ئەوەی دیسانەوە گیانی خستەوە بەر ئەم شاکارە، ئەکتەری بەریتانی سێر هێنری ئیرڤینگ بوو کە لە ساڵانی حەفتاکانی سەدەی هەژدەمدا لە شاری لەندەن، بە فۆرم و شێوازێکی جیاواز نمایشی کرد، شانۆنامەکە بایەخ و بەهای ئەدەبی و هونەری تا دێ زیاتر برەو دەسێنێ. نمایشەکەی ئیرڤینگ، پاش قۆناغی ئێلیزابێسی، جارێکی تر، سەرنجی ئەکتەران و دواتر دەرهێنەرانی بۆ مەزنێتی ئەم شاکارە ڕاکێشا، بە ئەندازەیەک کە پاشتر زۆربەی کەڵە ڕێژیسۆرانی شانۆی مۆدێرن ئاواتیان بەوە خواستووە شانۆنامەی هاملێت بخەنە سەر شانۆ.

بۆ ڕێژیسۆری ڕووسی ڤسیڤۆلۆد میێرهولد دەرهێنانی شانۆنامەی هاملێت هەر لە تەمەنی گەنجێتییەوە خەون و خولیای بووە، بەڵام میێرهولد کوژرا پێش ئەوەی خەونەکەی بهێنێتە دی، ئەو زیاتر لە جارێک گوتوویەتی: لەسەر کێڵی گۆڕەکەم بنووسن: لێرەدا ئەو دەرهێنەرە نێژراوە کە بەختی ئەوەی نەبووە شانۆنامەی هاملێت بۆ شانۆ دەربهێنێ، بەڵام میێرهولد گوللەباران کرا، پاشان لەگەڵ سەدان کەسی بێتاوان لە گۆڕێکی بەکۆمەڵدا نێژرا. میێرهولد چەند جارێک باسی لە دیدگای خۆی بۆ کارەکتەری هاملێت کردووە، باسی لەوەش دەکرد کە چۆن لەگەڵ پابلۆ پیکاسۆ لە سەر نەخشەی سینۆگرافیای نمایشەکە ڕێک کەوتوون.

لە لای خۆیەوە پیتەر بروک لە ساڵی ١٩٦٥ لە شانۆی شاهانەی شەکسپیردا بە شێوازێکی بوێرانە و مۆدێرن کاری دەرهێنانی بۆ هاملێت کردووە، ئەوە بوو ڕەخنەگران بە نمایشێکی ڕێچکەشکێنی جیاواز لە هەموو نمایشە ئاساییەکانی (وێست ئێند)ی لەندەن لە قەڵەمیان دا. کاتێک بروک لە ساڵی ٢٠٠٠دا تەمەنی گەیشتە حەفتا و پێنج ساڵ، بڕیاری دا بۆ دووەم جار بە دیدێکی گەنجانەی پڕ لە تین

و جۆشوخرۆشـەوە، دووبـارە هاملێـت پێشـکەش بـکات، ئەوەبـوو ڕێچکەیەکـی سـادە و دینامیکـی گرتـە بـەر، ڕێچکەیـەک کـە پشـتی بـە شـانۆواندن (تمسرح) و شـێوازگەرایی و مەرجەکـی دەبەسـت کـە لـە نمایشـەکانی (هاملێـت)دا بـەو شـێوەیە بـەدی نەکرابوو، دیـارە ئەمـە هـەر ئـەو شـێوازەیە کـە میرهولـد دەیویسـت لـە نمایشـی (هاملێـت) دا پیـادەی بـکا.

بەشـبەحاڵی خەونـی ئینگمـار بێرگمـان-یـش بـە نمایشـکردنی هاملێـت، نووسـەری سـوێدی بێرتیل پاڵمکڤیسـت پێـی وایە بێرگمـان هـەر لـە سـەردەمی زانکـۆوە خولیـای دەرهێنانـی هاملێتـی لـە سـەردا بـووە، ئەوەبـوو لـە کۆتایـی سـاڵی ١٩٨٦دا خەونەکـەی بـەدی هێنـا.

نمایشـەکە لـە هۆڵـی گـەورەی شـانۆی شـاهانە لـە سـتۆکهۆڵم بەڕێوەچـوو و مـاوەی سـێ کاتژمێـر و نیـوی خایانـد، لـە ناوەڕاسـتی نمایشـەکەدا پشـوویەکی بیسـت خولـەک هەبـوو.

بێرگمـان بـەر لـە هەمـوو شـتێک کاری لەسـەر وەرگێڕانێکـی نـوێ کـرد، کـە لەلایـەن (بریـت هالکڤیسـت)ی وەرگێڕ، بە هاوکاری خودی بێرگمان جێبەجـێ کـرا. بێرگمـان داوای لـە هالکڤیسـت کردبـوو کـە «بـا وەرگێڕانەکـە بـە زمانێکـی ڕوون و سـادە بـێ» وەک لـە چاوپێکەوتنێکـدا کـە لـە ڕۆژنامـەی «سڤێنسـکا داگبـۆلاد» لـە ١٢ی کانوونـی دووەمـی ١٩٨٦دا بڵاوکرایـەوە.

بەڵام بێرگمان هەندێک گۆڕانکاری لە دەقەکەدا کرد، لـە هەموویان بەرچاوتـر، لابردنی چەند دێڕێک لە دیالۆگەکانی پۆلۆنیس بوو، ئـەو دیالۆگانـەی کە باس لـە فێڵبـازی خـۆی و ڕادەی دەستوەردانەکانی لە کاروباری کەسانی دیکەدا دەکا. وا نەبێ لابردنی چەنـد دیالۆگێکـی شـانۆنامەکە، تەنیـا دیمەنەکـەی پۆلۆنیوسـی گرتبێتـەوە، بگرە زۆربـەی دیمەنەکانی شـانۆنامەکەی لەخۆگرتبـوو، وەک دیمەنەکانـی ڕۆزنکرانتـز و گیلدەرسـترن کاتێـک کلاودیـۆس و گێرتـۆرد پرسـیاریان لـێ دەکـەن، کـە لـە ویتنبێرگدا چـی بەسـەر هاملێـت هاتـووە، نـەک هـەر ئەوەنـدە، تەنانـەت هەندێـک کارەکتەریـش لابرابـوون، لەوانـە: کارەکتـەری ڕیناڵـدۆ، خزمەتـکاری پۆلۆنیـۆس، کـە دەینێرێـت بـۆ فەڕەنسـا بـۆ ئـەوەی سـیخوڕی بەسـەر (لایرتێـس)دا بـکات.

مەبەسـتی بێرگمـان لـە لابردنـی ئـەم دیمەنانـە، بۆ ئـەوە بـووە زۆرتـر تیشـک بخاتـە سـەر لایەنەکانـی پەیوەسـت بـە ڕەهەنـدی سیاسـی دەقەکـە و بەهێزکردنی جەوهـەری ململانێـی مـرۆڤ لـە پێنـاوی دەسـەڵاتدا.

دیارتریـن گۆڕانـکاری جێگۆڕکێـی مۆنۆلۆگـە بەناوبانگەکـەی هاملێـت « هەبـم، یـان نەبـم، To be or not to be» دەردەکـەوێ کـە گوێزراوەتەوە بـۆ ئـەو دیمەنـەی کـە هاملێـت تێیـدا ڕێنمایـی بـە ئەکتـەرەکان دەدا. وا دیـارە مەبەسـتی بێرگمـان لـەم دیمەنـەدا ئەوەیـە کـە مۆنۆلۆگەکـەی هاملێـت ببێـت بـە بەشـێک لـە نمایشـەکەی هاملێـت و ئەکتەرەکانـی کـە لـە پێـش شـا و شـاژن نمایشـی دەکـەن.

بێرگمـان لـە دیمەنەکانـی گێرتـرود و ئۆفیلیـادا بایەخـی تـەواو بـە ئاماژە سێکسـییەکان دەدا، بـۆ نموونـە دەرکەوتنـی شـاژن (گێرتـرود) بـە جلـی سـوورەوە، کـە ئاماژەیـە بـە ئـارەزووی سێکسـی لـەلای دایکـی هاملێـت، یـان دەرکەوتنـی ئۆفیلیـا بە کراسـێکی شـینی کاڵ و پێڵاوی پاژنە بەرزەوە.

لـەو دیمەنـەدا کـە هاملێـت پێـی دەڵـێ: بـڕۆ بـۆ دەیـر. ئۆفیلیـا بـە پاژنـە بەرزەکەیـەوە، بـە لێـوی سـووری تۆخـەوە، وەک ئافرەتێکـی لەشـفرۆش هەنـگاوی قـورس دەنـێ و دەڕوا.

بێرگمـان لـە ڕادەبـەدەر، بـە بـەراورد لەگـەڵ

نمایشەکانی دیکەی هاملێت، تیشکی خستبووە سەر کارەکتەری «ئۆفیلیا»، کە تێیدا پێگەیەکی بەرچاوتری داگیرکردبوو. ئۆفیلیا لە ژمارەیەکی زۆری دیمەنەکاندا دەردەکەوێت، تەنانەت لەو دیمەنانەشدا کە لە دەقەکەی شەکسپیردا دەرناکەوێ. بێرگمان دەیویست ئۆفیلیا وەک چاودێرێکی ڕووداوەکان و شایەتحاڵی ڕێڕەوەکەیان دەربکەوێ. بوونی ئەو بەو شێوەیە، چیرۆکەکەی هاملێت وەک خەون، یان مۆتەکەیەک پێشان دەدا، ئەمەش ڕەنگدانەوەی باری ناسەقامگیریی دەروونی کارەکتەری ئەو کچە دەخاتە ڕوو. دەرهێنەر تەنانەت لە دیمەنی ناشتنەکەی پۆفیلیا لە گۆڕستان وای لێ دەکات کە خۆی لەوێ ئامادە بێ و تەماشای ناشتنەکەی خۆی بکا، ئەمەش کاریگەرییەکی قووڵی لەسەر بینەران بەجێ هێشت.

سەرنجڕاکێشترین و بەهێزترین دیمەنی نمایشەکە، دیمەنی کۆتایی بوو، کە تێیدا فۆرتینبراس بینەرانی بە دەرکەوتنی وەک کارەکتەری جەنگی ئەستێرەکان سەرسام کرد، ئەم دیمەنە گەلێ لێکدانەوەی قووڵ هەڵدەگرێ، ئەوە خۆی لە خۆیدا ئاماژەیە بۆ ئەو شەڕ و کارەساتانەی کە مرۆڤایەتی ڕەنگە لە داهاتوودا گیرۆدەیان بێ.

فەزای سینۆگرافی نمایشەکە، کە نەخشەکەی لەلایەن (یۆران ڤاسبێرگ)ـەوە کێشراوە، فەزایەکە خاڵییە لە وردەکاری دیکۆراتی و مۆبیلیاتەوە، هەموو شوێنەکە بە سێ پەردەی پان و بەرین دەورە دراوە، پەردەکان بە نەخشی سورمەچن نەخشێنرابوون و یەک لە دوای یەک، بە پێی گۆڕینی دیمەنەکان، بۆ سەرەوە هەڵدەکێشران. ئەوجا پەردەی چوارەم کە پەردەیەکی ڕەشە، دەوری سێ پەردەکەی داوە، هەرچی ئەو وردەکارییانەی کە لە نمایشە باوەکانی (هاملێت)دا ئاشنایان بووین، لەم نمایشەدا بەتەواوی پشتگوێ خرابوون، لە بەرانبەردا ڕووناکی ئەرکێکی گرنگی گێڕابوو لە پێناسەکردنی شوێنەکان و تیشک خستنە سەر دیمەنەکانی نمایشکردن.

بێرگمان، هەروەک لە (شا لیر)دا باسمان لێوە کرد، ڕەنگی ڕەش و سووری وەک دوو ڕەنگی سەرەکی بەکارهێنا بوو، هەندێک ڕەنگی دیکەش لە جلوبەرگی کارەکتەرە لاوەکییەکاندا دەردەکەون.

بە گشتی ئەو جلوبەرگانەی کە یۆران ڤاسبێرگ دیزاینی کردبوون، ڕەنگدانەوەی سەردەمێکی دیاریکراو نەبوون. بۆ نموونە هۆراسیۆ چاکەتێکی ڕەشی مۆدێرنی لەبەردابوو، لەگەڵ کڵاوێکی ڕەشدا، لە کاتێکدا ڕۆزنکرانتز و گیلدەرسترن جلوبەرگی چینی سەرەوەی سەدەی هەژدەمیان لەبەردا بوو. جلوبەرگەکان بەگشتی لە سەردەم و ستایلە جیاوازەکان هەڵبژێردرابوون. هاملێت بە جلوبەرگی ڕەشی مۆدێرن و قەمسەڵەیەکی بریقەدارەوە دەرکەوت، کە شێوازی جل لەبەرکردنی بیرگمانی دەهێنایەوە یادی ئەو کەسانەی کە لە سەردەمی گەنجیدا ئاشنای بوون، ئەو سەردەمەی کە بە پاڵتۆ و چاویلکەی ڕەشەوە دەردەکەوت.

هاملێت لەم نمایشەدا وەک کەسایەتییەکی پڕ لە وزە و سۆز و هەڵچوون دەردەکەوت، کەمتر دڵەڕاوکێ و دوودڵی، زیاتر ویست و ئیرادە و هەڵپەی کارکردنی پیشان دەدا. ڕەخنەگر ئینگمار بیۆرکشتاین کارەکتەری هاملێتی لەم نمایشەدا وەک «هاملێتێکی خاڵی لە چەمکە ڕۆمانسییەکان» وەسف کرد. هاملێت دوای گەڕانەوەی لە ئینگلتەراوە، چەند لە باری بیر و زەینەوە گۆڕابوو، ئەوەندەش وەک گەنجێکی خوێندەواری ڕەفتارتوند و پڕ لە وزە دەردەکەوت. ئەم (هاملێت)ـە لە ساڵانی ژیانیدا لە ئینگلتەرا گۆڕانکارییەکی زۆری بە سەردا هاتووە، لە باری بیر و زەینەوە تا دەگاتەوە

باری فیزیکی و هەڵسوکەوتەوە، ئەم گۆڕانکارییە تەنانەت جلەکانیشی لەخۆگرتبوو، ئەوەبوو کراسە ڕەشەکەی، گۆڕدرابوو بە بلووزێکی ڕەش لەگەڵ چاویلکەی ڕەش، هەر ئەم ستایلە هاملێتەکەی بێرگمان لە هاملێتی ڕیژیسۆرەکانی تر جیا دەکاتەوە.

بۆ بێرگمان گۆڕانکارییەکانی هاملێت لە ئینگلتەرا بەردی بناغەی نمایشەکەن، گەڕانەوەی هاملێت لە ئینگلتەراوە بۆ دانیمارک وەک گەڕانەوەی بێرگمانە لە ژیانی دەربەدەری، لە ئەڵمانیاوە بۆ سوێد. ئەوەبوو هەردوو پڕ لە گوڕ و تین و وزە، لە هەمان کاتدا پێگەیشتووتر و زاناتر گەڕانەوە بۆ وڵاتەکەی خۆیان.

وزە و دینامیکێتیی کەسایەتی هاملێت بەتایبەتی، ڕیتمی بەتینی نمایشەکە بە گشتی، بۆ بینەران و ڕەخنەگران جێگەی سەرسوڕمان بوو، دەرهێنەرێک کە تەمەنی لە سەرووی حەفتا ساڵە، چۆن دەتوانێ بەو جۆرە هاملێت لە ترۆپکی گەنجێتی و وزەدا بەرجەستە بکا.

ئەوەی دەرهێنانە شانۆییەکەی بێرگمان لە دەرهێنانی ڕیژیسۆرانی تر جیا دەکاتەوە دیدگای تاکەکەس خۆیەتی بۆ کارەکتەری هاملێت کە هەڵگری نیگەرانی و ئەندێشە و ئازارەکانی تافی گەنجێتی خۆیەتی، ئەم بۆچوونە لە زۆربەی فیلمەکانیشیدا ڕەنگیان داوەتەوە. لە ڕووی فیزیکیشەوە، (هاملێت)ـەکەی بێرگمان لە کارەکتەری باوی کلێشەئاسای هاملێت جیا دەکرایەوە. ئەکتەری سوێدی پیتەر ستۆرمێری کە ڕۆڵی (هاملێت)ی گێڕا، لە وێناکردنی هاملێت وەک گەنجێکی پێگەیشتوو و تووڕە سەرکەوتوو بوو.

سەرەڕای هەموو ئەمانە، ڕەخنەگران لە ئەمریکا بۆچوونی جیاوازیان سەبارەت بە سروشتی سۆزداریی کارەکتەری هاملێت هەبوو. بۆ نموونە، ڕەخنەگر کلایڤ بارنز پێیوابوو کە «هاملێت» لە دیدگای (بێرگمان)دا وەک کارەکتەری دەمارگیری سەدەی بیستەم بەرجەستە کراوە. ئەو پێی وابوو لە باشترین حاڵەتەکاندا ئەم کارەکتەرە پێویستی بە دانیشتنی چارەسەری دەروونی هەیە، لە خراپترین حاڵەتیشدا پێویستی بە پشکنینی جەستەیی هەیە، بەڵام دان بەوەدا دەنێ کە خودی نمایشەکە پڕ بووە لە دینامیکێتی و وزە.

دوای نمایشەکانی «هاملێت» لە لەندەن و نیویۆرک و ئەو پێشوازییە گەرمەی کە لەلایەن بینەر و ڕەخنەگرانەوە لێی کرا، بێرگمان گوتی: «هاملێت» یەکێکە لە باشترین نمایشەکانی ژیانم، بەردەوامترین و بەهێزترین و چڕترینیانە، لە هەموو نمایشەکانم زۆرتر گوزارە لە تووڕەیی دەکا.

سەرچاوە:

Lek och Rasari: Henrik Sjögren
Ingmar Bergmans teater 1938-2000